

Spiritualiteit als fundament voor kerkopbouw

Henk de Roest

Het is wellicht de enig begaanbare weg voor de toekomst van gemeenten en parochies. Zo typeerden we in de inleiding van dit themanummer de benadering van kerkopbouw die het uitgangspunt neemt in 'spirituele of geestelijke leerprocessen'. Opbouw of groei van het individuele geloof, leerervaringen in de relatie tot God of 'omvormingsprocessen' (Gerard Groener), beschouwen wij als een *noodzakelijke* voorwaarde voor kerkopbouw. Het zich eigen maken van de grondinspiratie van de kerk is op fundamenteel niveau, dat wil zeggen onder datgene wat zich aan de oppervlakte afspeelt, bepalend voor de weg die een gemeente of parochie gaat. Haar toekomst staat er mee op het spel. Eenvoudig gezegd, wanneer mensen zich niet meer aangesproken weten, dan houdt het op. Het gaat om het delen in het geheim van de gemeente. Het betreft het hart, de spirituele binnenkant, van de kerk en van de kerkelijke theologie.¹ We mogen hopen dat kerkdiensten en eucharistievieringen, bijzondere vieringen bij specifieke gelegenheden, maar ook leergroepen, meditatie en gebedsgroepen, ontmoetingsgroepen en missionaire groepen hieraan een bijdrage leveren. Hier ontstaat binding of zij ontstaat niet.

Wanneer de vier methoden juist op dit punt stimulerend werken, valt te verwachten dat het vruchtbaar zal zijn voor kerkopbouw.

Omgekeerd, wanneer een geloofsgemeenschap een aanbod doet aan mogelijkheden om in deze spirituele dimensie van het kerk-zijn ervaringen op te doen, bijvoorbeeld in cursussen waarin het gaat om geloofsontwikkeling, is het nodig deze beleidsmatig in te passen in de weg die een geloofsgemeenschap gaat. Samenkomsten van afzonderlijke groepen kunnen alleen van 'zwerfstenen' tot 'bouwstenen' worden, wanneer ze worden gekoppeld naar het functioneren van de gemeente of de parochie als geheel. Dat geldt zelfs wanneer het uitsluitend de leiding van de gemeente betreft die zich structureel met spiritualiteit bezighoudt. Wanneer een kerkenraad of een parochievergadering in en naast haar vergaderingen ruimte maakt voor meditatieve bijbellezing en voor uitwisseling van levenservaringen, is het voor haar een opdracht om te zien hoe de bevindingen die zij hierbij opdoet, ingebracht kunnen worden in de ontwikkeling van beleid voor de hele geloofsgemeenschap.

Wij hebben dit themanummer op deze wijze stevig ingezet. Er doemen uit de beschrijvingen van de methoden en de praktijkervaringen echter wel problemen op. Opvallend is vooral dat de doorwerking van datgene wat in de groepen gebeurt naar de geloofsgemeenschap als geheel regelmatig te wensen overlaat. Terwijl de groepsbijeenkomsten een 'geweldige ervaring' kunnen zijn en als 'weldadig' worden beschreven, lijkt de 'stroperige structuur' van een gemeente of parochie beleidsveranderingen te belemmeren. Of moet de oorzaak van deze vertraagde invloed gezocht worden in de achterliggende visie op verandering (Rooze), in de te hoog gespannen verwachtingen (Brouwer) of in het probleem van de vrijblijvendheid (Groener)?

Wij zien het in deze uitleiding als onze taak nog iets meer te zeggen over de door Brouwer en ook door Groener en Rooze aangestipte betekenis van het *groepsgewijze* karakter van het werken met spiritualiteit. We zullen ingaan op de betekenis die de groepsdynamica kan hebben voor elk van de vier methoden. Vervolgens besteden we aandacht aan de vraag die Groener opwerpt naar het engagement en de *dragere* van de vernieuwde spiritualiteit. Is het mogelijk om de vrijblijvendheid te boven te komen? Ten slot te gaan we in op de door Rooze ingebrachte vragen.

1. De betekenis van groepen en groepsprocessen

In de besproken methoden gaat de formatie van groepen vooraf aan wat er plaatsvindt aan geloofsopbouw en kerkopbouw:

'Zowel de modellen als de praktijkverhalen getuigen ervan hoe kleine groepen ook in kerkelijk Nederland in toenemende mate vorm en inhoud geven aan geloofsvorming en kerkopbouw' (Brouwer). Ook wanneer het gaat om bestaande groepen, zoals een kerkenraad of een parochievergadering, om een 'gemeentegroei-groep', een 'bezinningsgroep' of een 'gemeentecursus', blijkt dat vernieuwing verwacht wordt van het stimuleren van deze groepen om met behulp van de methode meer aan spiritualiteit te doen. Rooze ziet de benadering van 'De Pijler' als een uitzondering. Hier stelt men dat het stimuleren van groepen zou kunnen leiden tot een introverte gemeente. Rick Warrens model van de 'doelgerichte gemeente' is, zo lijkt het, in haar consequente en in alle activiteiten doorwerkende gerichtheid op de omgeving minder geïnteresseerd in de kerngroepen. Er wordt 'van buiten' naar 'binnen' gedacht. Toch geldt ook voor dit model, dat het creëren van een netwerk van kleine groepen essentieel wordt geacht voor de opbouw van de gemeenschap. Sterker nog, het opdelen van de gemeente in groepen waarin ook alle nieuwe leden dienen te integreren, wordt beschouwd als de beste methode om de 'achterdeur' van de gemeente te 'vergrendelen'. De gemeente drijft op een systeem van groepen.

Voor elk van de vier modellen geldt, dat de kleine, overzichtelijke, groep impliciet beschouwd wordt als een 'geleider' (Berkhof)² in de geloofsvorming. Nu is het belang van groepen voor de ontwikkeling van een geloofsgemeenschap evident.³ In een gemiddelde geloofsgemeenschap komen door de week tientallen mensen bijeen in groepsverband. Van der Ven stelt dat een gemeente of parochie vitaler is, naarmate het netwerk van groepen dichter en sterker is.⁴ Investeren in groepsvorming heeft dus zin. Groepen kunnen de gemeenschapsbeleving versterken.⁵ Groepen vormen plekken om te leren en maken 'spirituele verdieping' mogelijk. Groepen bieden bij uitstek een gelegenheid voor onderling pastoraat en ze maken overleg mogelijk over ethische vragen, die opkomen uit het samen leven. Concrete projecten waar een geloofsgemeenschap voor kiest, worden ook veelal opgezet en uitgevoerd door werk- of taakgroepen. Kortom, voor kerkopbouw zijn samenkomsten binnen groepen van groot belang.

Hetzelfde geldt al eeuwenlang voor de missionaire communicatie. Het voert niet te ver om te zeggen dat de kerk als groep begonnen is.⁶ Bovendien heeft de constructie van een netwerk van groepen -volgens sociologen- een grote rol gespeeld bij de opkomst en de verspreiding van het christendom.⁷ Ook in latere eeuwen zijn er telkens christenen geweest die gemeenschap zochten in kleine groepen. In het begin van de Reformatie maakte Luther zelfs onderscheid tussen drie vormen van eredienst: de Latijnse mis, de Duitse mis en de 'huissamenkomst' waarin plaats is voor gebed, meditatieve Bijbellesing, doop, avondmaal en, schrijft hij, 'wederzijdse vertroosting'.⁸ Maarten Micron schreef voor de vluchtelingengemeente in Londen een groepsgebed voor, over de preek. En latere voortrekkers van het piëtisme grepen weer op Luther terug om 'kerkjes in de kerk', *collegia pietatis*, mogelijk te maken. Ook het methodisme kende aan groepen (*bands*, kleine biechtgroepen, en *classes*, pastorale groepen) grote betekenis toe. In Nederland kennen we de conventikels, groepssamenkomsten in verenigingsverband en, vanaf de oorlogsjaren, Bijbelkringen, leerhuizen en gesprekskringen. De aandacht voor groepen in de gemeente of de parochie lijkt dus van alle tijden te zijn.

In de grote nadruk op het belang van groepen binnen kerkopbouw wordt verondersteld dat intimiteit en persoonlijke ontmoeting er toe doen. De pastorale dimensie is dan ook in elke groep binnen een geloofsgemeenschap op de achtergrond altijd aanwezig. Veelal geldt dit ook voor de spirituele dimensie. Geloof wordt geboren uit en gevoed door contacten met anderen en het groepsgebed kan hierin, zo lezen we bijvoorbeeld bij Berkhof, 'een machtig middel zijn tot bemoediging, steun, verrijking en correctie: i zeker in een tijd waarin het moeilijker lijkt dan ooit om zonder steun van de gemeenschap het geloof te bewaren'.⁹ Evert Jonker geeft aan hoe het vertellen van alledaagse ervaringen van pijn, maar ook van hoop en verlangen, in kerkelijke leergroepen wezenlijk zijn om te 'leren hopen'.¹⁰ Zowel in het luisteren naar de ervaringen van hoop van anderen, alsook in de respons op het aanbod vanuit de bijbel en de traditie kunnen mensen 'het heilzame komen van God' gewaarworden.

Groepen zijn dus betekenisvol voor het opdoen van spirituele ervaringen. Voor de beschreven methoden geldt dit bij uitstek, sterker nog, het groepsproces kan -mits goed begeleid- voertuig worden voor spirituele verdieping. In groepen van acht tot twaalf deelnemers worden levensverhalen verteld, wordt er naar levensverhalen geluisterd en bezinnen de leden zich ervaringsgericht op de inhoud van het geloof. Het belang van de dynamiek binnen een groep¹¹ is naar onze waarneming daarmee echter veel groter dan in de vier methoden wordt aangegeven. In de methoden zelf wordt nauwelijks aandacht besteed aan groepsdynamische factoren, terwijl deze volgens onze waarneming in hoge mate invloed uitoefenen op de ervaringen van de deelnemers. Vooral wanneer de leiding erin slaagt weerstanden serieus te nemen, goed om te gaan met gedragsvormen die defensiviteit oproepen (beoordeling, overtuigd zijn van het eigen gelijk, etc.), *adequate feedback te geven over het functioneren van de groep, open staat voor kritische vragen, goed kan luisteren (counselen) en vooral als zij een klimaat weet te creëren van aanvaarding, bevestiging en erkenning, is het mede aan haar inzet te danken dat de bijeenkomsten van de groep kunnen worden ervaren als 'weldadig'*.

Ook voor de 'doorwerking' naar het grotere geheel van de gemeente of parochie vormen inzicht in en ervaring met het omgaan met weerstanden, aandachtig luisteren, maar ook het vermogen om op anderen een zodanig appel te doen dat zij in beweging komen en gemotiveerd raken, belangrijke voorwaarden. Transformerend leiderschap, dat gericht is op verandering, kan aangeleerd en ingeoeffend worden¹² en de daarbij behorende competenties hebben direct te maken met inzicht in de stijlen en functies van leiderschap in bepaalde situaties en op bepaalde momenten in de ontwikkeling van een groep.¹³ Aan de andere kant is het de vraag of de gemeente of parochie als geheel als een groep kan worden beschouwd.¹⁴ Naast leidinggeven op organisatorisch niveau, waarvoor inzicht in de groepsdynamica nodig is, is het nodig leiding te geven op strategisch niveau, om doelen te stellen, verantwoordelijkheid te nemen bij de definiëring van bepaalde collectief gedeelde problemen en beslissingen te nemen.

Zijn groepen nu 'alles'? De praktijkberichten laten zien dat het motiveren van mensen om deel te nemen aan een groep niet gemakkelijk is. Zeker langdurige en min of meer verplichtende groepen (vgl. Warren, De Pijler) worden doorgaans niet echt als passend ervaren in onze culturele situatie van vrijheid en ad-hocparticipatie. Maar ook 'brongroepen' of groepen die werken met het materiaal van Hornikx of volgens het *Rottenburger Model*, worden met enige moeite samengesteld. Wat wil dat zeggen voor gemeenteopbouw? Moet de kerk tot een tegencultuur komen en toewijding verlangen? Of moet ze zich vooral aanpassen door zich te concentreren op kortlopende, niet verplichtende vormen van gemeenschap? Breder: stelt de opbouw van een 'cultuur van vertrouwen' (Brouwer)¹⁵ ook eisen aan de inrichting en vormgeving van een organisatie? Met deze vragen komen we uit bij de vraag van Gerard Groener naar de 'draggers' van spirituele kerkopbouw.

2. Draggers van spirituele kerkopbouw

De vraag naar de 'draggers' van kerkopbouw brengt ons eerst bij de maatschappelijke processen waarvan de gemeenteleden en parochianen deel uitmaken. We leven in een samenleving waarin de betrokkenheid bij één groep, één beweging of één institutie en dus ook bij één gemeente of parochie niet meer vanzelf spreekt. Er wordt zelfs gesproken van een 'crisis van betrokkenheid' (Jacques Jansen).¹⁶ In moderne samenlevingen zijn de dagen geteld van de nauwe banden tussen het individu en bijvoorbeeld één kerk, één partij, één bedrijf en zelfs één huwelijk. Mobiliteit en selectiviteit verbreden de horizon. Het schijnt alsof er daarmee steeds minder plaatsen zijn, waarin mensen 'langetermijngetuigen', zijn van elkaars levens (Sennett 2000).¹⁷ Flexibiliteit is het sleutelwoord geworden, zowel om in deze maatschappij te kunnen functioneren als om een zekere continuïteit te bewaren. Het individu is daarmee in sociaalopzicht uiterst kwetsbaar geworden. We worden bedolven onder de informatie en voortdurend verlokt om mee te doen, dan weer hier, dan weer daar. En de verbanden waarbinnen je enige oriëntatie vond, lijken verdampt te zijn. De buffer tussen het individu aan de ene kant en de overheid en het bedrijfsleven aan de andere kant wordt steeds dunner. Hiermee samenhangend is er de neiging van mensen om zich thuis 'op te sluiten'. Voor allerlei voorzieningen kan men thuis blijven. Ook de kerk is thuis verkrijgbaar ('Nederland zingt'; 'The Hour of Power'). Er is dus zowel een richting naar buiten, buiten de directe woonomgeving en de lokale groepen en gemeenschappen, als naar binnen.

Het debat over de 'erosie van het maatschappelijk middenveld', over de 'afbraak van meso-structurele gemeenschappen' en daarmee ook over een veronderstelde vermindering van het 'sociale kapitaal' is nog volop gaande. Empirisch onderzoek lijkt aan te tonen dat er slechts een omwoeling plaatsvindt en dat een nieuw tijdperk een hogere participatiegraad laat zien, zij het dat velen bindingen aangaan voor een korte termijn. Als gemeenschappen er niet in slagen hun leden aan zich te binden zou de oorzaak ook eenvoudigweg gezocht moet worden in competitie. Wij voegen eraan toe dat vriendenkringen, relaties met familie en bekenden, en vele vrijwilligersorganisaties nog altijd een belangrijke rol spelen. En in de keuzes die mensen maken, in hun normen en waarden, volgen zij veelal de sociale milieus en de achtergronden waartoe zij behoren.¹⁸ Naast de data die wijzen op erosie, maakt tijdbudgetonderzoek duidelijk dat er geen reden is om een afname in vrijwilligerswerk te verwachten. Ledenaantallen van politieke partijen, vakbonden, vrouwenorganisaties en kerken nemen af, terwijl milieuorganisaties, verbanden van ouderen, *moral issue-groepen* en sportverenigingen groeien. Er is echter wel een verandering gaande. De zogenoemde 'secondaire' *of face to face-verbanden* met een frequent ledencontact krimpen, terwijl 'tertiaire' organisaties, waarin de leden alleen een gemeenschappelijk belang of ideaal delen, groeien.

Er is er een groeiend aantal mensen dat alleen incidenteel participeert. Dit alles betekent dat steeds minder verzamelingen van mensen worden beleefd als gemeenschap, aangezien zij niet geweven zijn uit gedeelde biografieën, geen duurzaam karakter hebben en geen verwachting genereren van frequente en intensieve interactie. Sociale verbanden zijn breekbaar geworden. Het lijkt alsof vertrouwen, het 'betonpoeder' dat van losse handelingen cement maakt voor langetermijnverbanden, eerder afneemt dan toeneemt.¹⁹

Met het oog op de kerken en de vraag naar de dragers van spiritualiteit, staan veelleden religieus gesproken op *standby* (Ton Bernts).²⁰ Hun betrokkenheid wordt alleen geactiveerd met kerst, bij gelegenheden waarin de gestorvenen worden herdacht en bij verschillende levenspassages (doop, huwelijk, begrafenis). De kerkelijke leiding is een zaak van een kleine groep leden die elkaar zeer frequent ontmoeten, terwijl een groot deel van de leden nauwelijks actief is.²¹ De 'gewone leden' zijn nauwelijks betrokken en daarmee versterken zij een spiraal naar beneden.

Zij voelen zich niet betrokken, en dus doen ze niet mee aan activiteiten die hun betrokkenheid zouden kunnen versterken en dus neemt hun betrokkenheid verder af. Omgekeerd, degenen die in een krimpende kerk actief blijven, zullen sterker betrokken zijn. De vraag is nu wat dit betekent voor de inzet bij geloofsopbouw, geloofsvorming, of anders geformuleerd, methodisch geïntendeerde geloofscommunicatie? Hoe komen de kerken het probleem van de vrijblijvendheid te boven? Fischer stelt op basis van zijn evaluatie van het *Rottenburger Model* dat mensen 'aan de rand' of buiten de kerk alleen maar geïnteresseerd kunnen raken via een vernieuwing van de geloofsbeleving van 'de kern'.²² Is dat een gouden regel in de volkskerk? En zou je dan geloofsopbouw met voorrang onder hen moeten stimuleren, zoals Noorloos lijkt te doen?

Een uitweg uit het dilemma 'betrokkenheid' of 'vrijblijvendheid' in relatie tot de vraag naar de kern van een gemeenschap, lijkt ons gevonden te kunnen worden in een meervoudigheid van kerkvormen²³, die we willen terugbrengen tot drie hoofdvormen.

In de *eerste* kerkvorm wordt het heil gezocht -en gevonden -in een uniformiteit van gelijkgezinden in overtuiging en praktijk. Pluraliteit geldt, ook wanneer het om de mate van betrokkenheid gaat, in dit model als een zonde. Het is de evangelicale kerkvorm. Haar symbool is het *vangnet*.²⁴ Als we het goed zien, draait het om vier keer de letter 'b'. Het gaat er om mensen te **bereiken**, **binnen** te halen, te **boeien** en te **binden**. Er wordt totale betrokkenheid verwacht en bijgevolg dat mensen deelnemen aan het aanbod voor geloofsverdieping. Voorbeeld: 'De Pijlercursus is een "must" voor iedereen die verder wil in onze kerk. Niet alleen voor buitenkerkelijke mensen, maar ook voor mensen die al christen zijn of dat denken te zijn' en -in de beschrijving van Warrens methode: 'Het maakt eerlijk gezegd niet zoveel uit met welke beweegredenen we nieuwe groepen opstarten -als we ze maar opstarten.' Alles wordt in deze methode voor de 'zoekers' gedaan om hen zich zo snel mogelijk thuis te laten voelen. Op grond van marketing en psychologie ontwikkelde strategieën om mensen aan te trekken, zijn op de doelgroep

gericht. Echter, de toegangsvereisten zijn hoog. Lidmaatschap is niet vrij van plichten. De gemeenschap en haar leiding verwachten loyaliteit in ruil voor wat geboden wordt: een warme schuilplaats en eeuwig heil. Als eenmaal de keuze voor deze gemeenschap is gemaakt, dan komt het individu binnen in een gemeenschap die hem alles biedt. Het is zijn nieuwe familie. Ten opzichte van de maatschappij -en ook tegenover het daarin plaatsvindende verlies aan gemeenschapszin- is deze kerkvorm deviant. Er is een scherp onderscheid tussen 'wij' en 'zij'. De respons op de 'crisis van betrokkenheid' luidt in deze kerkvorm: totale betrokkenheid, totale toewijding.

In de *tweede* kerkvorm wordt de vrijheid benadrukt om de groepen of gemeenschappen waartoe iemand wenst te behoren, zelf te kiezen. Een geloofsgemeenschap van dit type kent een minimum aantal identiteitsmarkerende elementen, die overigens wel zichtbaar zijn. Kernwoorden zijn: openheid en pluriformiteit. Kernmomenten van ontmoeting liggen vooral bij maaltijden, bij het uitwisselen van verhalen, maar ook bij feesten en vieringen. Bij de laatste wordt het experiment bewust gezocht, is er openheid voor elementen uit andere denominaties of zelfs religieuze tradities. Een viering als de Thomas-viering bijvoorbeeld, past bij dit model. Het gaat om een benadering waarin men de dubbelheid van de missionaire en de diaconale presentie van de kerk probeert te overstijgen met behulp van concepten als 'gastvrijheid' en 'pluraliteit'. Het symbool van deze kerkvorm is de *tent*. Uniformiteitook in geloofsovertuigingen en in betrokkenheid wordt gezien als onwenselijk. Vrijheid wordt benadrukt. De respons op de 'crisis van betrokkenheid' luidt in deze kerkvorm: *graduele betrokkenheid*, waarin met name van kernleden (leiding, actieve vrijwilligers) wordt verwacht dat zij open staan voor spirituele verdieping. Maar waarin er ook gezocht wordt naar andere werkvormen dan gesprek, uitwisseling van ervaringen en geloofsverdieping.

In de *derde* kerkvorm is dienstbaarheid, *service*, het concept dat de wil uitdrukt van de gemeenschap om begeleiding te geven aan mensen die daar behoefte aan hebben. Zowel door gesprekken als door rituelen tracht men troost te bieden aan degenen die struikelen op de kruispunten van het leven. Het symbool van deze kerkvorm is de *tempel*. In deze kerkvorm wordt de individualistische stijl van geloven, die past bij een hoog-gedifferentieerde en pluralistische maatschappij, volledig en zonder reserves geaccepteerd. Uitgangspunt is de afstandelijke, losse en gedistantieerde houding die veel van de leden innemen ten opzichte van alle pogingen om hen te vangen, erbij te betrekken, of hoe het ook maar wordt aangeduid. Een kerk vindt, volgens de woordvoerders van dit type, haar meest stabiele uitdrukkingsvorm waar zij direct is verbonden met de behoeften en problemen die horen bij de persoonlijke biografie, die opkomen op de kruispunten van het leven, en dat is in haar *ambtelijke* handelingen. Dat aanbod bestaat vooral uit rituelen en levensbegeleiding. In dit type kerk worden pelgrimages mogelijk gemaakt, naar Taizé, of naar Lourdes. Er worden kloosterweekends georganiseerd, er is altijd een stiltekapel en de *rites de passages* worden met grote zorgvuldigheid vormgegeven, waarbij deze sterk worden gepersonaliseerd. De gemeenschapsvorm in dit model lijkt sterk op wat de cultureel antropoloog Turner *communitas* noemde. Een hoogst tijdelijke, momentane vorm van gemeenschappelijkheid, vooral op het affectieve niveau, niet met betrekking tot de overtuigingen. Elke doelgerichte druk om te komen tot een *face to face*-gemeenschap, of zelfs tot een open kerk, met herinneringen aan de typering door Ferdinand Toennies van de gemeenschap als *Gemeinschaft*, elke poging tot druk in de richting van dat type gemeenschap wordt door de woordvoerders van deze kerkvorm gezien als oorzaak van desintegratie. De 'tempel' wordt mogelijk gemaakt door één of twee professionele krachten. Het antwoord op de crisis van betrokkenheid luidt: incidentele betrokkenheid. Het enige wat van mensen wordt gevraagd, is een financiële bijdrage.

Het probleem van de eerste kerkvorm ligt in de 'oplossing' van de spanningsverhouding 'binding, betrokkenheid' versus 'vrijheid' ten gunste van de eerste en ten koste van de laatste. De vraag is ook of het houdbaar is om van kerken een *stronghold* te maken van permanentie, continuïteit en stabiliteit. Een gemeenschap waarin iedereen het met elkaar eens is, blijft fragiel. Uiteindelijk zal het nodig blijken om deze te verdedigen en te fortificeren.

Het probleem van de derde kerkvorm luidt dat betrokkenheid bij en zelfs de vorming van een gemeenschap wordt opgegeven. Met Max Weber vragen we ons af of een profetische religie als het christendom zich dat kan veroorloven.²⁵ Priesterlijke religies bieden deze mogelijkheid nadrukkelijk wel. Er is geen priester zonder cultus. Een gemeente ontstaat volgens Weber echter als 'product van de veralledaagsing', waarin of de profeet zelf of zijn leerlingen het voortbestaan van de verkondiging en de *Gnadenspendung* duurzaam veilig willen stellen. Anders gezegd, de profetische boodschap behoeft sociale ondersteuning. Anders verdampt zij.

Het probleem van de tweede kerkvorm lijkt te zijn dat het moeilijk is om de spanningsverhouding tussen binding en betrokkenheid bij de gemeenschap aan de ene kant en de vrijheid om het elders te zoeken of slechts aan een enkele activiteit mee te doen aan de andere kant, vast te houden; om aan beide polen recht te doen. Hier lijkt de suggestie om te spreken over een vloeiend ledenbestand -met kernleerlingen, vrienden en gasten soelaas te bieden.

Om als uitweg uit het dilemma te kunnen gelden, is nodig dat erkend wordt dat er een meervoudigheid van kerkvormen bestaat. Plaatselijk is het nodig om, in relatie tot Schrift, traditie en lokale situatie, te zoeken naar de kerkvorm die zowel recht doet aan de pool van de vrijheid, als aan de pool van de betrokkenheid. Hierbij lijkt de vraag naar het heden noodzakelijk: hoe is men op dit moment in deze omgeving kerk? Dit brengt ons bij de laatste vraag, naar verandering en vernieuwing.

3. Verandering en vernieuwing

Veerle Rooze wijst op de noodzaak van 'co-creatie', als centraal onderdeel van een transformatieproces. Zij ziet het als een spannend proces waarin individuen, en bestaande groepen in een gemeente of parochie zich continu afvragen: hoe zijn wij op dit moment in deze omgeving kerk? Het gaat haar om het 'concrete alledaagse', de dagelijkse besognes, waarbij de signalen van de omgeving, de veranderingen die daarin plaatsvinden, versterkt kunnen worden en tot vragen aanleiding kunnen geven. Zij hoopt dat mensen gaan kijken met de ogen van een ander en dat zij inspiratie opdoen door wilde plannen te bedenken.

De kerk is voor Rooze 'ver-uit-het-evenwicht'. Volgens de theorie van O'Dea gaat institutionalisering van religieuze ervaringen altijd gepaard met een aantal dilemma's.²⁶ Eén daarvan betreft de administratieve ordening of structurering van een religieuze beweging. Deze is nodig, maar doet de beweging ook stremmen. Anders gezegd, er moet een structuur komen, omdat een duurzame sociale ondersteuning van de ervaringen die aan het geloof ten grondslag liggen noodzakelijk is, maar de ordening leidt wel tot een ontkoppeling van de oorsprong. De institutie raakt naar binnen gekeerd. Institutionalisering is, volgens O'Dea, onontkoombaar, maar tegelijkertijd worden de oorspronkelijke ervaringen waaruit het christelijk geloof en de beweging van het christendom is voortgekomen, moeilijker toegankelijk. De bronnen komen op afstand te staan.

In de geschiedenis van de kerk wordt de pendelbeweging, van institutionalisering en de pogingen om deze weer ongedaan te maken, zichtbaar op de momenten waarop de weg terug wordt gezocht naar het elan waarmee het ooit was begonnen. Als teruggevraagd wordt naar datgene waar het de kerk om is begonnen. De vier in dit themanummer besproken methoden hebben datzelfde oogmerk. Om opnieuw verbinding te maken met het begin, met de grondinspiratie die de basis vormde voor de beweging. Een fundamentele vraag is of dat ook kan zonder de vragen van de omgeving daarbij te betrekken, zodat een meditatieve omgang met de Schrift in een vruchtbare verhouding komt te staan ten opzichte van de uitdagingen van de omgeving. Wij menen dat de I alledaagse werkelijkheid van gemeenten en parochies goed beschouwd in potentie uiterst dynamisch is. Elk gesprek, binnen een kerkenraad of parochievergadering, in één van de groepen binnen de geloofsgemeenschap of ook ieder gesprek dat in relatie tot de gemeente of parochie plaatsvindt, heeft raakvlakken met de identiteit van de gemeenschap, met haar agenda. In het zoeken naar een antwoord op uitdagingen van buiten, welke kunnen worden opgevangen in het gesprek met de Schrift, de christelijke traditie én met de omgeving, heeft elke geloofsgemeenschap altijd een precaire stabiliteit. Veerle Rooze acht het noodzakelijk dat (leiding en leden van) een geloofsgemeenschap de omgeving van de geloofsgemeenschap nadrukkelijk in beeld

krijgt en 'van buiten naar binnen' leren kijken. Wij stellen voor de kijkrichting nog verder te verbreden. Het betreft de spanning tussen twee principes, die als leidraad gelden voor de ontwikkeling van iedere gemeente of parochie: *ecclesialiteit* en *contextualiteit*. Een christelijke geloofsgemeenschap bevindt zich altijd op het snijpunt van beide.²⁷

Ten *eerste*, telkens wanneer een antwoord wordt gezocht op een concreet, alledaags, probleem, zal dit antwoord gekleurd worden door de eigen denominationele traditie. Het zal uitmaken of zij zich rooms-katholiek, protestants, baptistisch of oud-katholiek noemt. Daarbij functioneert de Schrift te allen tijde als een ijkveld. Bij voortdurende weten leiding en leden van een geloofsgemeenschap zich geconfronteerd met de vraag wie ze geacht wordt te zijn. Dat is het principe van de ecclesialiteit. Het gaat om de normatieve dimensie van al datgene wat in een gemeente of parochie gebeurt, uitgedrukt in metaforen, verhalen en codes. Ten *tweede*, gaat het om de dynamiek binnen de geloofsgemeenschap die wordt teweeggebracht, doordat zij in relatie staat tot een voor haar specifieke situatie en omgeving. Het gaat om de communicatie met de buurt, de wijk, en -in een wijdere betekenis -om de relatie van een geloofsgemeenschap tot de haar omringende cultuur en de ontwikkelingen die daarin gaande zijn. Dat is het principe van de contextualiteit. De spannende vraag blijft natuurlijk hoe de beide principes er inhoudelijk gezien uitzien of dienen uit te zien. Krachtens hun theologie zal PDC de relatie met de omgeving als passend zien, terwijl anderen daar uiteraard heel anders over kunnen denken.

De twee principes kunnen bij kerkopbouwen dus ook in methodes die geloofsopbouw willen verbinden met kerkopbouw, expliciet op elkaar worden betrokken. Op sommige momenten zullen zij elkaar tegenspreken. Op andere momenten zullen de principes elkaar bevestigen, aanvullen of versterken. Waar het om gaat is dat beide als een 'hefboom' (Rooze) kunnen werken om de gemeente of de parochie open te houden. Voor vernieuwingen zijn steeds 'anderen' nodig. Om de pendelbeweging van de institutionalisering weer een poosje de andere kant op te laten gaan. Wanneer methoden die geloofsopbouw willen verbinden met kerkopbouw in beide richtingen toe ontmoetingen mogelijk maken, wordt co-creatie mogelijk. In missionaire communicatie bijvoorbeeld, of in verrassende diaconale projecten. Daarin kan dan wellicht ook worden waargenomen hoezeer het ten diepste de Geest is die, in de alledaagse werkelijkheid, nieuwe wegen schept.

Noten

1. 'Theologie heeft als taak om de traditie voort te zetten en condities te scheppen die het Woord van God hoorbaar, bespreekbaar en beleefbaar maken.' Zie Ploeger, A.K. & Ploeger-Grotegoed, I. (2001). *De gemeente en haar verlangen. Van praktische theologie naar de geloofspraktijk van gemeenteleden* (p. 144). Kampen.
2. Berkhof schrijft dat we niet moeten uitgaan van een 'oeverloos aantal geleidingsvormen' maar dat de reeks vormen van geloofscommunicatie wel principieel open dient te blijven. Zie Berkhof, H. (1979). *Christelijk geloof Een inleiding tot de geloofsleer* (pp. 365vv.). Nijkerk. Berkhof maakt onderscheid tussen toevallige geleidingsvormen (een boek, een televisie-uitzending, een gesprek enz.) en die welke de intentie hebben om een ontmoeting tot stand te brengen en binnen een christelijke gemeente gaan fungeren. Zie *idem*, p. 407.
3. In het oecumenische handboek voor het leidinggeven aan groepen binnen gemeente en parochie, dat verscheen in het najaar van 2004, wordt hier uitgebreid op ingegaan. Zie: Ark, I. van & Roest, H. de (red.). (2004). *De weg van de groep. Leidinggeven aan groepen in gemeente en parochie*. Zoetermeer: Meinema.
4. De dichtheid van een netwerk heeft betrekking op het aantal groepen en het aantal verbindingslijnen tussen de groepen. Bij de sterkte van een netwerk gaat het om het aantal enkelvoudige en meervoudige verbindingen. Vgl. Ven, J.A. van der (1993). *Ecclesiologie in context* (p. 218). Kampen.
5. 'Door groepen wordt de gemeente van een gebouw tot een huis, van een instelling tot een bezielde verband'. Lindijer, C.H. & Lindijer-Banning, J. (1977). *Groepsgewijs. Een boek over groepen in de kerk* (p. 36). 's-Gravenhage -Amsterdam.
6. Vgl. Delobel, J., e.a. (red.). (2001). *Vroegchristelijke gemeenten tussen werkelijkheid en ideaal. Opstellen van de Studiosorum Novi Testamenti Conventus* (p. 10: Ter inleiding). Kampen.

7. Vgl. Stark, R. (1996). *The Rise of Christianity. A Sociologist Reconsiders History*. Princeton.
8. Luther komt de gemeenteleden die naar deze huissamenkomsten verlangen in zijn dagen echter nog niet veel tegen: 'Ich habe noch nicht leute und personen dazu, so sehe ich auch nicht viel die dazu dringen.' Hij wil er echter wel zijn best voor doen om het mogelijk te maken! Luther, M. (1526). *Vorrede zur deutschen Messe*. Weimarer Ausgabe.
9. Berkhof, H. (19854). *Christelijk geloof Een inleiding tot de geloofsleer* (p. 377). Nijkerk.
10. Jonker, E.R. (2003). *Heil aan bod. Leren hopen in praktisch-theologisch perspectief* (p. 4). Oratie Kampen.
11. Vgl. Ark, J. van & Roest, H. de (red.). (2004). *De weg van de groep. Leidinggeven aan groepen in gemeente en parochie*. Zoetermeer.
12. Lans, J. van der (1999). Een model voor charismatisch leiderschap. *Praktische theologie* 26, nr. 4.
13. Hazeleger, E.J. (2004). Wat is leiderschap? Wat is leiderschap in de kerk? , in J. van Ark & H. de Roest (red.), *De weg van de groep* (pp. 223-232); Ark, J. van (2004). Functies van leiderschap in een groep, in J. van Ark & H. de Roest (red.), *De weg van de groep* (pp. 233-241).
14. Dane, H. (2004). Niveaus van leidinggeven, in J. van Ark & H. de Roest (red.), *De weg van de groep* (pp.260-270).
15. Zie ook: Strunk, R. (1987). *Vertrauen. Grundzuge einer Theologie des Gemeindeaufbaus*. Stuttgart.
16. Zie Janssen, J.A.P.J. (2003). De jeugd, de religie en de toekomst. Een complexe verhouding. *Praktische Theologie* 30, nr.1, 3-23.
17. Sennet t, R. (2000). *De flexibele mens. Psychogram van de moderne samenleving*. Amsterdam.
18. Schreuder, O. (1994). Culturele individualisering, in J.A. van der Ven (red.), *Individualisering en religie* (p. 53). Baarn.
19. Bauman, Z. (2002). *Society under Siege* (p. 39). Cambridge.
20. Bernts, T. (2002). Kerk-zijn in nieuwbouwwijken, in: *Perspectieven voor kerkopbouw in nieuwbouwwijken*. Verslagbundel2de landelijke werkdag,5 november 2002. Uitgave Landelijk Dienstencentrum Samen op Weg-kerken.
21. Deth, J.W. van (1994). Sociale individualisering. Een zinloze dood in zinloze eenzaamheid?, in J.A. van der Ven (red.), *Individualisering en religie* (p. 30). Baarn.
22. Fischer, M. (1999). *Zukunftsoffene Gemeindeentwicklung. Das Rottenburger Modell auf dem pastoraltheologischen Prüfstand* (pp. 44, 65, 66). Mainz.
23. Zie ook: Groot, K. de (2001). Religieuze organisaties in meervoud. Mogelijkheden voor 'de kerk' in de huidige Nederlandse samenleving. *Praktische Theologie* 28,5-24. De Groot komt tot een andere typologie. Hij onderscheidt geloofsgemeenschap, vereniging, religieuze zorg en service.
24. Dit symbool sluit aan bij het frequente gebruik van de metafoor van het 'vangen van mensen' door Rick Warren.
25. Weber, M. (2001). Religiose Gemeinschaften, in H. Knippenberg (Hrsg.), *M. Weber; Gesamt Ausgabe, Band 22-2. Wirtschaft und Gesellschaft. Die Wirtschaft und die gesellschaftlichen Ordnungen und Mächte. Nachlaj3. Teilband 2: Religiose Gemeinschaften* (p. 194). Tübingen.
26. O'Dea, T.F. (1970). *Sociology and the study of religion*. New York.
27. Vgl. Roest, H. de (2004). De opbouw van gemeente en parochie, in H. Crijns, e.a. (red.), *Barmhartigheid en gerechtigheid. Handboek Diaconiewetenschap* (pp. 350-355). Zie ook: Vercammen, I. (1997). *Identiteit in beraad. Theorie en praktijk van het parochieel identiteitsberaad in vier oud-katholieke parochies*. Baarn.